

ПРАКТИКА ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ ЗІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ЛОГІКИ В ХІХ СТОЛІТТІ

Проаналізовано процес творення підручників з логіки у ХІХ столітті та визначені основні фактори впливу на зазначений процес. Досліджено критерії, які застосовувалися до підручників з логіки протягом ХІХ ст. та вивчено державну політику у сфері написання та поширення підручників з логіки. Зроблено висновок про те, що виокремлені автором зовнішні чинники, які суттєво впливали на процес підручникотворення з логіки у ХІХ столітті, не втратили значення і в наш час.

У процесі створення сучасних підручників у фахівця часто виникають питання, відповіді на які можна знайти в історії підручникотворення шляхом аналізу об'єктивних і суб'єктивних чинників, котрі в певний історичний проміжок часу суттєво впливали на якість навчальної книги.

Оскільки шкільне суспільствознавство сформувалося у ХІХ столітті, то вивчення тенденцій його розвитку з початку становлення може підштовхнути сучасних дослідників до виокремлення певних закономірностей, що діють і в наш час. Тому вивчення практики підручникотворення зі шкільних суспільствознавчих предметів ХІХ століття, спричинене пошуком шляхів та напрямків удосконалення сучасних навчальних книг з суспільствознавчих предметів, є корисним та обґрунтованим.

У наш час основи філософських знань учні старших класів середніх шкіл отримують за допомогою предметів "Людина і світ" та "Людина і суспільство". А протягом ХІХ – початку ХХ ст. основним курсом шкільної філософської пропедевтики був навчальний предмет "Логіка".

Метою статті є спроба визначення та узагальнення основних об'єктивних (зовнішніх) чинників, що суттєво вплинули на створення навчальних книг з логіки у ХІХ столітті в контексті значимості впливу цих чинників на сучасне підручникотворення з суспільствознавства.

Аналіз літератури з історії середньої освіти ХІХ ст. (Ш.І. Ганелін, Н.К. Гуркіна, Г.С. Жураківський, М.С. Поліщук, С.В. Рождественський, Т.В. Сухенко, М.В. Чехов, Г.К. Шмід та ін.), з історії логіки та філософії (В.Ф. Асмус, В.О. Бажанов, І.М. Грифцова, І.О. Демірська, Е.В. Ільєнков, О.О. Маковельський, В.С. Шубінський та ін.) дав нам можливість виокремити основоположні зовнішні чинники, вплив яких на шкільне суспільствознавство і підручникотворення був значимим протягом всього століття. Серед них:

- протиріччя в розвитку філософії як науки;
- офіційне визначення та впровадження критеріїв підручникотворення;
- державне й суспільне замовлення на відповідний рівень громадянської компетентності випускника середнього освітнього закладу та відповідна освітня політика держави.

Обґрунтуємо наші умовиводи фактами з історії суспільствознавчої освіти ХІХ століття.

За висновками І.О. Демірської [1], в рамках гносеологічних концепцій логіки кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття прослідковуються дві точки зору. З одного боку, проблеми логіки та гносеології виявляються як проблеми однієї науки – теорії пізнання, тобто формальна логіка позбавляється своєї самостійності. Тут вона виступає частиною філософії як науки.

З іншого боку, логічна проблематика відрізняється від філософської, хоча логіка в цьому випадку тісно пов'язана з теорією пізнання: вона є її частиною. Тут логічне знання – це пропедевтика, основа будь-якого філософського дослідження.

Обидва зазначені підходи передбачали включення основ логіки у шкільні програми. Але перший підхід потребував вивчення логіки в контексті інших філософських та суспільних предметів, а другий – визначав логіку основним курсом філософської пропедевтики.

Перший підхід у практиці був репрезентований Г.В.Ф. Гегелем у його "Філософській пропедевтиці", написаній у 1808-1811 рр., під час роботи директором Нюрнберзької гімназії. До складу шкільного навчального курсу вчений відносив натурфілософію, феноменологію духу (психологія, антропологія, вчення про право й обов'язки, естетика та філософія релігії) й логіку [2].

Другий підхід був обґрунтований І. Кантом і полягав у тому, що формальна (загальна) логіка самостійно може й повинна виступати пропедевтикою будь-якої науки.

Оскільки перші професори філософії в університетах Російської імперії репрезентували західноєвропейські філософські школи, то й освітня практика відображала зазначений дуалізм у визначенні місця логіки.

Так, освітня реформа початку ХІХ століття вимагала впровадження в створені середні навчальні заклади нових навчальних предметів, переважно суспільствознавчих. З метою філософської пропедевтики учнів Статутом навчальних закладів від 5 листопада 1804 року в програму середньої

школи було введено ряд обов'язкових предметів, а саме: психологію, логіку, філософію, правознавство, естетику та етику [3: 34]. Хоча на вивчення цих предметів відводилося всього 20 тижневих годин у чотирьох класах, з яких складалася тодішня гімназія, цей підхід визначає місце логіки в шкільній освіті за гегелівською моделлю. У контексті цієї моделі логіка та психологія в шкільній суспільствознавчій освіті як елементи філософської пропедевтики йшли разом і взаємно доповнювали одна одну, оскільки, на думку російських філософів початку ХІХ ст., в основі логіки як науки про мислення знаходяться природні психологічні закони мислення.

У подальшому, в процесі "впорядкування" владою змісту гімназійної освіти, з навчальних програм вилучили етику, психологію та правознавство. Дії урядовців, які ґрунтувалися на необхідності унебезпечити владу від вільнодумства, були обґрунтовані з наукової "кантіанської" точки зору місцем логіки в теорії пізнання. Саме тому в 1821 році в ході дискусії навколо Казанського університету академік Микола Іванович Фусс зауважував, що в гімназіях, окрім логіки, філософські науки не викладаються (психологія, наприклад, була введена за межі гімназійного курсу), і майбутнім учителям необхідно вчити філософію, але не новомодну, шкідливу, а традиційну – ґрунтовну й корисну для кожної людини [4: 157]. Тобто логіка була визначена як єдиний предмет філософської пропедевтики.

Таким чином, неоднозначність у визначенні логіки в системі філософських знань давала чиновникам від освіти наукове підґрунтя для "маневрів" із змістом гімназійної філософської пропедевтики протягом першої половини ХІХ ст.

Щодо принципів підручникотворення, то в першій половині ХІХ ст. вони були сформульовані М.І. Фуссом, самим активним діячем заснованого урядом 27 червня 1803 року спеціального комітету для забезпечення книгами новостворених середніх навчальних закладів. Після смерті академіка в його нотатках, оприлюднених 10 листопада 1826 року, зазначалося, що М.І. Фусс всю увагу протягом 22 років роботи у сфері підручникотворення спрямовував на вирішення таких завдань:

- чи написані підручники за обдуманим планом;
- чи викладені в них науки за сучасним станом;
- чи написані вони ясно і ґрунтовно;
- чи викладені в них знання методично правильно;
- чи відповідають вони часу, передбаченому на вивчення предмета й навчальному закладу.

Як зазначав академік, вирішення цих завдань складало одну з головних і самих важливих сторін у його роботі в Головному управлінні училищ з 1803 року [4: 63].

Оскільки на початок ХІХ століття чіткі принципи й вимоги до підручників ще не були визначені, то якість підручників з філософських дисциплін була незадовільною. Всі книги мали значний обсяг, містили складну іноземну термінологію, в них був відсутній методичний апарат до розділів, що ускладнювало роботу з текстом.

Так, у другій половині ХVІІІ ст. в Росії почали видаватися перші підручники з логіки (Макарий П. Логика теоретическая, собранная из разных авторов и удобным порядком расположенная (М., 1759); Козельский Я.П. Философские предложения (СПб., 1768); Болотов А.Т. Детская логика, сочиненная для употребления российского юношества (М., 1787); Феоктист (Мочульский И.) Логика и риторика для дворян. Словеснословие и песнопение, то есть грамматика, риторика и поэзия в кратких правилах и примерах (М., 1789); Никольский Н.А. Логика и риторика, кратким и для детского возраста удобопонятным образом расположенные (СПб., 1790); Рижский И.С. Умсловие или умственная философия, написанная в С.-Петербургском горном училище в пользу обучающегося в нем юношества (СПб., 1790) тощо.

Для викладання логіки та психології як частин філософії, спочатку було рекомендовано посібник Фрідріха Християна Баумейстера, побудований на ідеях Християна Вольфа ("родоначальника логического образования русских"). Ця книга була тричі перекладена з латини на російську мову і витримала чотири видання:

- 1760 р. – у Москві в перекладі Олександра Павлова;
- 1787 р. – у Москві з виправленнями і доповненнями професора Дмитра Синьковського;
- 1807 р. – у Москві в перекладі Якова Толмачова;
- 1823 р. – у Петербурзі в перекладі Якова Толмачова.

Цей підручник використовувався також і в університетах.

Ф.Х. Баумейстер був автором ще однієї навчальної книги з суспільствознавства, переклад якої з латини здійснив у Львові Петро Лодій, а в Москві – Дмитро Синьковський. Львівський варіант перекладу отримав назву "Наставления любомудрия нравоучительного, содержащее в себе любомудрие практическое всеобщее, право естественное, этику и политику" (Львів, 1790), а московський – "Нравоучительная философия, содержащая естественное право, этику, политику, экономику и другие вещи, для знания нужные и полезные" (М., 1788). Але, з одного боку, цих книг не вистачало, з іншого – вони були складні для опрацювання.

Про те, що навчальних книг не вистачало навіть у гімназіях, говорить відношення Малоросійського генерал-губернатора князя О.Б. Куракіна, зачитане на засіданні Головного управління училищ 15 грудня 1805 року з приводу необхідності забезпечення нововідкритої Чернігівській гімназії посібниками з філософії й політекономії хоча б на 100 гімназистів. На це прохання Головному управлінню училищ було поставлено завдання передати з Московського університету в Харківський необхідні книги [4: 63].

Саме тому на державному рівні було здійснено ряд заходів щодо впорядкування підручникотворення й впровадження єдиних підходів до створення навчальних книг.

Головне управління училищ, створене на початку XIX ст., було зобов'язане сприяти складанню навчальних посібників для гімназій [4: 63]. 1 грудня 1804 року М.І. Фусс визначив перелік книг, необхідних для забезпечення виконання нового навчального плану, а в березні 1805 року була ухвалена й надрукована в газетах його програма, де були визначені назви книг, зручних для перекладу на російську мову, а також ті, які було потрібно написати чи скоротити з існуючих. Саме тоді почала розроблятися й впроваджуватися в практику підручникотворення задекларована М.І. Фуссом система критеріїв до відбору навчальних книг.

Дії Головного управління та комітету сприяли появі вітчизняних підручників з логіки, які за структурою, обсягом і змістом були якіснішими за попередні книги XVIII століття. З 1806-го по 1820 рр. майже кожного року виходили підручники з логіки (Богданов П. Краткая логика (М., 1806); Лубкин А.С. Начертание логики (М., 1807); Феоктист (Мочульский И.) Логика, риторика и поэзия (Харьков, 1811); Ивашковский И. Начала логики (СПб., 1814); Лодий П.Д. Логические наставления, руководствующие к познанию и различению истинного от ложного (СПб., 1815); Любочинский Л. Логика или умоучение (Харьков, 1817); Талызин М. Начальные основания риторики и поэзии с предварительным объяснением логических правил (СПб., 1818) та ін.).

Щодо змісту, то підручники з логіки були складні для сприйняття учнями, зважаючи, що філософські предмети викладалися "во всей силе", як сказано в розісланих викликах на навчання у нововідкритій (1804 р.) Чернігівській гімназії [4: 185]. Так, за відгуками (1825 р.) підручник з логіки Фрідріха Вільгельма Данієля Снеля (Снель, Ф.В.Д. Начальный курс философии. Пер. с нем. П.С. Кондырева, А.С. Лубкина. – Ч. 2. – Казань, 1813) – не має строгого систематичного порядку, "Логіка" Петра Дмитровича Лодія (Лодий П. Логические наставления, руководствующие к познанию и различению истинного от ложного. – СПб, 1815) – дуже об'ємна для гімназій. Лише "Логіка" Фрідріха Христіяна Баумейстера (Баумейстер Х. Логика с латинского вновь переведенная и исправленная Яковом Толмачевским. – М., 1807) – відносно оптимальна за класичним порядком і за помірним обсягом [4: 195].

Авторські принципи підручникотворення з логіки чітко визначив Олександр Степанович Лубкін у передмові до своєї книги "Начертание логики" [5]. Він наголосив, що "пространные объяснения и глубокомысленные тонкости" логіки в підручнику недоцільні [5: 25]. Оскільки предмет логіки є філософським, то починатися підручник повинен визначенням "понятія философствования" та характеристикою складових філософії [5: 26]. Текст автор викладає "проще и короче", ніж це здійснювалося у підручниках XVIII століття, зокрема в частині силогістики. Автор не дотримується вимог якоїсь однієї наукової школи, а "заимствует от многих как новейших, так и недавних писателей", поєднує аналіз і синтез у викладенні матеріалу, обмежує кількість прикладів для зменшення обсягу й зручності користування книгою. У зв'язку з неусталеною науковою термінологією автор пропонує власні терміни з поясненням їх змісту та звертається до читачів з проханням повідомляти йому зауваження та поради до змісту й оформлення книги [7: 30].

Щоб забезпечити уніфікацію та контроль за підручниками з 1826 по 1837 рр. у складі Головного управління училищ діяв Комітет для розгляду навчальних посібників. Комітетом керували піклувальник Харківського навчального округу О.О. Перовський (до 1830 р.) і статс-секретар М.А. Балуг'янський [4: 280]. Комітет був зобов'язаний розглядати книги, що виготовлялися для навчальних закладів, давати висновки на навчальні книги, здійснювати експертизу навчальних посібників тощо [4: 136]. Комітет був зобов'язаний допускати до використання в навчальних закладах лише ті книги "о нравственной философии и умозрительном законодательстве", які не протирічили практичному християнству. Визначалося, що теорії про природне право, які засновані на хибній думці про нібито якийсь первісний стан людини, в якому вона була подібна тваринам, можна викладати виключно у формі гіпотези, але в той же час безпідставність цієї гіпотези потрібно зробити очевидною. Хибні вчення про походження верховної влади не від Бога, а від умов людського співіснування, підлягали такому ж запереченню [4: 137].

Для виконання свого ближчого завдання – складання нових навчальних книг – комітет не обмежився збиранням усіх підручників, схвалених протягом 1818-1826 рр., а звернувся до урядів іноземних держав з проханням надіслати діючі в них підручники (в січні 1827 року тільки Австрія надіслала 62 книги). Потім Комітет відібрав з кожного предмета найкращі підручники та вибрав з них

по одному, який повинен був стати зразком для розробки нових книг [4: 281]. У 1827 році було створено 115 таких підручників. Розроблені навчальні книги знову були розглянуті комітетом, доопрацьовані та схвалені.

Діяльність Комітету опрідметнювалася в тому, що до 1837 року було розглянуто 1960 друкованих і рукописних творів і перекладів на восьми мовах: російській, слов'янській, грецькій, латинській, німецькій, французькій, польській та італійській. Щодо логіки, то було вказано вивчати логіку за книгою Йогана Готфрида Карла Християна Кізеветтера "Основы чистой общей логики, изложенной с кантианских позиций", зміст якої був адаптований у популярному підручнику (Логика для употребления в училищах. Соч. Кизеветтера. Пер. с нем. Я. Толмачева (СПб, 1831)). З 1833 року ця книга була замінена у зв'язку зі складністю викладення матеріалу книгою Миколи Федоровича Рождественського "Руководство к логике, с кратким изложением психологических сведений". Видана в Санкт-Петербурзі в 1826 році ця книга стала основним підручником для гімназій [4: 284] і витримала 5 видань (Руководство к логике, с кратким изложением психологических сведений / Сост. Н. Рождественским. – 3-е изд., испр. и доп. – СПб.: Напеч. ижд. бр. Матвея и Михаила Заикиных, 1838. – 199 с.; 4-е изд., испр. и доп. – СПб.: Деп. М-ва нар. прос., 1840. – 208 с.).

Для стимулювання праці авторів Міністерство взяло на себе витрати на видавництво книг та оплату авторам (15 рублів за друкований аркуш). Як результат, професору Харківського, а потім Петербургського університету Людвігу Генріху Якобу "Курс философии для гимназий Российской империи" в чотирьох частинах (загальна граматика й логіка, психологія й мораль, естетика й риторика, природне й народне право з основами політичної економії), які вийшли з 1809 по 1814 рік, забезпечив 5000 рублів гонорару [4: 63-64].

Державний нагляд за навчальною літературою продовжився в другій половині XIX століття. Тринадцятого березня 1850 року було закрито Комітет впорядкування навчальних закладів 1826 р., та у 1854 р. знову створено Комітет розгляду навчальних посібників. Підручники та посібники цивільні цензурні комітети були зобов'язані переправляти в зазначений комітет, а Комітет розглядав їх і з позитивним відгуком повертав цензорам [4: 387]. Саме тут затверджувалися підручники з логіки, які використовувалися в чоловічих гімназіях та деяких жіночих середніх навчальних закладах кінця XIX ст. (рис. 1).

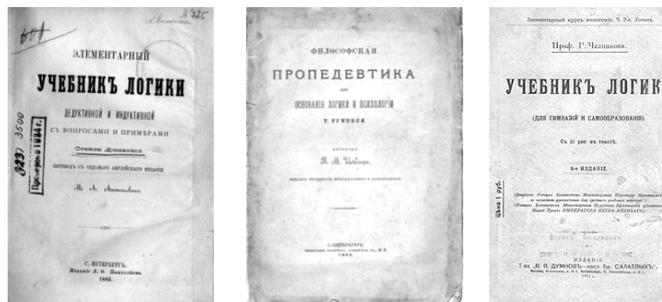

Рис. 1. Підручники: Джевонс С. *Элементарный учебник логики, дедуктивной и индуктивной, с вопросами и примерами* (1881); Румпель Т. *Философская пропедевтика или основания логики и психологии* (1890); Челпанов Г.И. *Учебник логики (для гимназий и самообразования)* (1915)

Таким чином, уніфікація вимог до підручникотворення, визначення його принципів призвели до появи в другій половині XIX століття більш якісних навчальних книг з логіки.

Щодо державного й суспільного замовлення на рівень підготовки випускника середнього освітнього закладу, то період освітніх реформ і контрреформ XIX ст. став причиною перманентних змін педагогічної моделі випускника середнього закладу. Відповідно змінювалися і державні вимоги до змісту філософської освіти та до змісту шкільних підручників.

Як ми зазначали вище, Статутом навчальних закладів від 5 листопада 1804 року в програму гімназій було введено як обов'язкові предмети психологію, логіку, правознавство, естетику та етику [3: 34]. Викладання логіки як основного філософського предмета в гімназіях протягом першої половини XIX ст. знаходилося під пильною увагою урядовців. С.С. Уваров 31 жовтня 1811 року писав, що в гімназіях потрібно вивчати поряд з іншими предметами логіку й риторіку [4: 86]. У свою чергу, граф Жозеф де Местр, близький до міністра народної освіти графа О.К. Разумовського, пробував нав'язати власні ідеї стосовно організації суспільствознавчої освіти. Між іншим, де Местр пропонував відмінити викладання предметів, які можуть бути пояснені особистими смаками й нахилами кожного, як-то: історія, географія, метафізика, мораль, політика, комерція й т.п., як науки "не озаряющая ума полезными истинами, а помрачающая заблуждениями и недоумениями" [4: 91].

Маніфестом 24 жовтня 1817 року Міністерство народної освіти було реорганізоване в Міністерство духовних справ і народної освіти "дабы христианское благочестие было всегда основанием истинного просвещения", в результаті чого відбулося обмеження змісту та обсягу суспільствознавчих навчальних предметів [4: 135]. Значну роль в обмеженні викладання цих предметів відіграв відомий діяч М.Л. Магницький. Він вважав, що всі науки можна класифікувати як точні (позитивні) й "мечтательные". До останніх він відносив філософські та політичні науки. Процес освіти, в ході якого "мечтательные" науки заважають позитивним, інфікуючи їх своїми помилковими висновками, він визначав як шкідливий [4: 140]. Саме тому Вчений комітет Міністерства духовних справ і народної освіти в 1818 році запропонував статистику, політекономію, філософію, естетику й правознавство вивести з програм гімназій, надавши право їх викладання лише університетам [4: 126].

Чотирнадцятого травня 1826 року під головуванням міністра народної освіти О.С. Шишкова було створено Комітет організації навчальних закладів, якому доручалося виробити принципи для навчальних закладів усіх ланок і визначити докладно на майбутнє всі курси навчання, зазначивши й твори, за якими вони мають надалі викладатися. Все це треба було зробити якомога швидше, щоб уже після цього заборонити будь-яке викладання вчень за довільними книгами й зошитами [6: 97].

У 1842 році, за міністра народної освіти графа С.С. Уварова, ревізор першої Казанської гімназії прийшли до висновку, що гімназійний курс логіки є недоступним для віку й рівня розвитку учнів. Цей висновок у своєму звіті (1846 р.) підтвердив міністр освіти. Саме тому 9 січня 1847 року вийшов циркуляр міністерства, в якому було сказано, що визначення оптимального підручника з логіки "представляло доселе неустрашимые препятствия", оскільки всі існуючі посібники мало пристосовані до віку учнів за своєю складністю. Тому викладання логіки не приносить користі, а лише залишає в пам'яті учнів відсторонені незрозумілі положення, які або забуваються, або помилково використовуються. Оскільки логіка викладається в університетах, то міністр просить тимчасово призупинити викладання логіки в гімназіях, а години, які вивільняться, необхідно використати для підсилення інших предметів [4: 350]. Були й не зовсім виважені вислови педагогів, що логіка розумним не потрібна, а нерозумним не дає ніякої користі.

З 1847 року в гімназіях уроки логіки замінили практичними заняттями з рідної мови. У Московському навчальному окрузі за розпорядженням піклувальника логіка була відмінена в гімназіях як самостійний предмет ("по несовершенству руководств следует временно прекратить преподавание ея"), але старшому вчителю російської словесності було доручено в курсі риторики проходити з першої частини логіки стільки, скільки необхідно для розуміння головних основ курсу літератури. Ще в 1859 році в офіційних звітах гімназій зустрічається статус "вчитель російської словесності й логіки".

У 1850 році вийшло розпорядження Олександра II про обмеження виключно логікою та психологією викладання філософії в університетах і Ришельєвському ліцеї, а викладання "оних" було доручено професорам богослів'я, оскільки навчання іншим розділам філософії "при современном предосудительном развитии этой науки германскими учеными" було визнано шкідливим, і тому необхідно оберігати молодь від шкідливого впливу на свідомість новітніх філософських систем [4: 386].

У квітні 1852 року на головних наглядачів за навчальними закладами, осіб духовного стану, з метою "ограждения святости истин евангельских и распространения спасительного их влияния на воспитание" було встановлено нагляд за викладанням логіки та дослідної психології у вищих навчальних закладах.

У контексті реформи освіти 1864 року та прийняття нового статуту гімназій і прогімназій не відбулося введення нових навчальних предметів, які планувалися. У тому числі не були допущені до вивчення курси антропології, логіки та психології. Рада Харківського університету пропонувала ввести в навчання курс "суспільствознавство" як предмет про громадянське суспільство з включенням економічних понять про працю як про основний закон людського життя (ці пропозиції знайшли відображення в "Замечаниях на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ" (СПб, 1862)) [4: 469]. Але реально був допущений до вивчення лише скорочений курс законодавства. Так, параграф 41 Статуту визначав, що учням вищого класу гімназій директор гімназії, чи за його вибором інспектор або вчитель у короткому викладі по особливо складеному за розпорядженням міністерства підручнику чи посібнику буде давати поняття про державний устрій, про основні закони імперії, які стосуються верховної влади, про значення різних установ і про головні закони цивільні та кримінальні. Державна рада при цьому зазначила, що необхідно звернути увагу міністра на необхідність прийняття заходів для того, щоб викладання зазначених предметів відповідало меті, для якої воно встановлено.

Введення в дію в 1863 році нового Статуту університетів і відновлення викладання філософії в них призвело до відтоку вчених з Духовних академій в університети, що сприяло підсиленню

університетських філософських кафедр. Створення Московського психологічного (1885) та Петербурзького (1898) філософських товариств, відкриття журналу "Вопросы философии и психологии" (1889) сприяло розвитку філософської науки та підвищенню рівня викладання філософських дисциплін у тому числі й у середніх навчальних закладах.

У навчальний план гімназій 1871 року було включено предмет "Краткое основание логики" [7: 12], а за навчальним планом (1877 р.) у 7-му класі вводився предмет "Логіка", який вивчався одну годину на тиждень [4: 568]. Популярними підручниками з цього курсу були книги М.М. Троїцького та М.І. Владиславлева [8; 9].

Цим планом крім вивчення логіки рекомендувалося проходити елементарну психологію. Зазначалося, що викладання логіки та психології може й повинно крім виховних цілей досягати ще й певних навчальних результатів. Так, логіка повинна доводити до учнів поняття про мислення, як вияв безумовної свідомості, й запобігти проявам одностороннього емпіризму. А психологія повинна надавати простий, але точний опис елементарних проявів душі, внутрішніх відчуттів чи суб'єктивних станів [4: 582].

Відповідно програма з логіки включала в себе вивчення: основних форм мислення (поняття, судження, умовивід), основних законів мислення (закон тотожності і протиріччя, закон виключеного третього, закон достатньої підстави); методів чи способів мислення (визначення і розподіл, індуктивні способи мислення тощо) [4: 582].

Програма з психології включала в себе вивчення основних видів психічного буття (воля, уявлення, почуття), темпераменту, снів і сновидінь [4: 582].

Таким чином, боротьба влади протягом століття "за чистоту помыслов" молоді та за формування особистості "верноподданного" громадянина суттєво вплинула на зміст і обсяг курсу логіки: від повного схвалення до виключення зі шкільних програм і нового повернення у 70-х роках. Відсутність якісних посібників була аргументом для заборони курсу, але одночасно й наслідком такої обмежувальної освітньої політики. Саме тому оптимального шкільного підручника з курсу основ логіки, який би відповідав критеріям М.І. Фусса, у XIX столітті так і не створили. Така книга з'явилася лише на початку XX століття – "Учебник логики" Г.І. Челпанова (рис. 1), який до 1918 року перевидавався 10 раз і в 1946 році (13 видання) був адаптований для радянської середньої школи [10].

Підводячи підсумок, зауважимо, що виокремлені нами зовнішні чинники, які суттєво впливали на процес підручникотворення з логіки в XIX столітті, не втратили значення і в наш час. Тому, аналізуючи проблеми укладання сучасних навчальних книг з суспільствознавства, необхідно брати до уваги тенденції в розвитку галузевої науки, офіційно визначені Міністерством освіти і науки України критерії до навчальних книг, державне й суспільне замовлення на відповідний рівень громадянської компетентності випускника середнього освітнього закладу, враховувати та вміти аналізувати освітню політику держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Демірська І.О. Логіка і філософія: парадигми розвитку (історико-філософський аналіз): Автореф. дис. ... к-та філос. наук: 09.00.05 / Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет в двух томах. – Т. 2. – М.: Мысль, 1971. – 630 с.
3. Антология педагогической мысли России первой половины XIX в. (до реформ 60-х гг.) / Сост. П.А. Лебедев. – М.: Педагогика, 1987. – 560 с.
4. Шмид Г.К. История средних учебных заведений в России. Пер. с нем. А.Ф. Нейлисова. – С-Пб.: Типография В.С. Балашева, 1878. – 684 с.
5. Лубкин А.С. Начертание логики / Русские просветители (от Радищева до декабристов). Собрание произведений в двух томах. – Т. 2. – М.: Мысль, 1966. – С. 25-145.
6. Окунь С.Б. Нариси з історії СРСР. Друга чверть XIX століття. К.: Радянська школа, 1959. – 413 с.
7. Шубинский В.С. Философское образование в средней школе: Диалектико-материалистический поход. – М.: Педагогика, 1991. – 168 с.
8. Троицкий М.М. Элементы логики. Руководство к логике. Составлена для средних учебных заведений М. Троицким. – М., 1887. – 152 с.
9. Владиславлев М.И. Учебник логики. – Изд. 2-е. – СПб, 1895. – 90 с.
10. Челпанов Г.И. Учебник логики: (для гимназии и самообразования). – М.: Думнов и др. Сагаевы, 1917. – 196 с.

Матеріал надійшов до редакції 23.01. 2008 р.

Смагін І.І. Практика создания учебников по школьному курсу логики в XIX столетии.

Проанализирован процесс создания учебников по логике в XIX веке и определены основные факторы влияния на этот процесс. Исследованы критерии, которые применялись к учебникам логики на протяжении XIX столетия и изучена государственная политика в сфере написания и распространения учебников по логике. Сделан вывод о том, что выделенные автором внешние факторы, которые сущностно влияли на процесс создания учебников по логике в XIX веке, не потеряли значимости и в наше время.

Smagin I.I. The Practice of Making School Textbooks on Logic in the 19th century.

The process of making logic textbooks in the 19th century is analysed and the main factors which influenced that process are defined. The criteria which were applied to logic textbooks in the 19th century are studied and the governmental policy in the sphere of making and circulation of logic textbooks is analysed. The conclusion is made that outside factors which essentially influenced the process of making logic textbooks in the 19th century are still present.